

Յ. Դարդել, որ կաթուղի եկեղեցական էր, 1377 թ. Գահիրէ քաղաքում ծանօթացաւ քերական Լեւոն Զ-ի հետ։ Դարդելը գնում էր Երուսաղէմ որպէս ուխտաւոր։ Վերադարձին մնաց Թաղաւորի մօտ որպէս խոտանվանաւոր եւ անձնական քարաուղար։ Դարդել բաւական ծառայութիւններ արաւ Լեւոնին, եւ ահա նա որպէս ակաճատեա Վկայ՝ նկարագրել է մեր վերջին Թաղաւորի հետնքը, եւ որ գլխաւորն է Հայոց Թաղաւորութեան վախճանը։ Այս գիրքը լայն տեսաւ 1891 թ. Ս. Պետերբուրգում, հրատարակութեամբ Թիֆլիսի Հայոց Հրատարակչական քննարկութեան։

Հ. ՏԷՐ-ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐԵԱՆՑ

Ծ Ո Ւ Ը

Թոյլ ու կեկուղ աւազին վրայ եղերքին՝
Նուրբ ու սպիտակ փրփուր մը լող ցտնկելով՝
Ալիքները կ'երթան կուգան յամրագին,
Հոգեվարքի շնչին պէս սպառնելով։

Ծեռելի պէս նա հանդարտիկ փը ննջէ,
Լեցունի լուսնին նմայքին տակ կախարդիչ,
Եւ հովիկին՝ որ հեղազին կը շնչէ՝
Ալիքներու շշուշն հոռ հոն սփռելով։
ԱՐՏԱՒԱՋԴ

Յ Ի Ծ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՊԱՍՍԱՃԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ

Առաջաք Վեր անդր բոս ժամանակի սովորութեան. Կէտ Կէտ է՝
որ ի վաղուց ժամանակաց հետե վառն ծախուց ուսանց լինէր օգնու.

Թիւնս ի յերուսաղէմէ : որպէս գիտեմք եւ տեսեալ իսկ եմք . զոր օրինակ , որպէս Մեծ Վարդապետն , այսինքն՝ Գրիգոր Պատրիարքն երուսաղէմի . զոր առնէր հանապազ Ովհանէս պատրիարքին Կոստանդնուպօլսոյ : որ զամենայն պէտս եւ զպսկաստեթիւնս հոգայր , առաքելով նմա միշտ եւ զայն լիապէս եւ ոչ թէ ճշգրտմբ : Ոչ ապաքէն կրկին նոյն մեծ վարդապետն ձեռամբ մեծ մի Սեղբոսին եւ Ղալաթիոյ Սբ Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն Աւագերեց չափաւն կոչեցեալ Տէր Սահակին , ի յինեյն Յակոբ պատրիարքին Պատրիարք քսան հազար զր. . որոյ յայսմ քանիս ականատես եւ տեղեակ եմք :

Թողում ասել վասն վէճիցն , որք լինէին ի Բերիայ եւ ի Պաղատիայ եղելոցն , զոր առաքէր նմա զԵսայի փոռս նոյն ինքն Գրիգոր մեծ Վարդապետն եւ պատրիարքն յաւելորդովքն հանգերձ : Ո՛չ ապաքէն յորժամ Մինաս Կաթողիկոսն եղեւ Պատրիարք Ստամպոլու եւ Յակոբ պատրիարքն յորժամ եղեւ Երուսաղէմի պատրիարք , որոց վասն սոցին ղերկուս ի պատրիարքութեանց զծախսն եւ զմաւաճման քառասուն հազար զրչս ի յարդեանցն Երուսաղէմի տրեցեալ եղեւ , զոր մեք ինքնին բարձեալ տարաք յԵրուսաղէմէ ի Ստամպոլ եւ ձեռամբ մերով զոր հատուցաք ի պարտատեւրցն ի Չուխճայ խանն եւ ի Մուրատեանց օճայն , եւ սուաք յուրմէ որ առեալք էին աղատելով զձեռագիրն նոցին որ վասն պարտուցն , որք էին հրկուց պատրիարքաց , այսինքն՝ Մինասայ եւ Յակոբայ կնքովքն կնքեցեալս : Ո՛չ ապաքէն ի զառնալն Յակոբայ պատրիարքին ի Երուսաղէմէ ի Ստամպոլ , չորս հազար վնճախանս հտուր նոյն Յակոբ պատրիարքն Դէորդայ պատրիարքին ի փողիցն Երուսաղէմի՝ վասն լինելոյն նմա վերստին պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ :

Մի՞թէ նոքա որդիք աղատէ էին . մեք միայն որդիք օտարաց եւ ծառայք էաք , որ այսքան ի նեղն ձգելով զմեզ ճմլեցեալ եղաք ի բարեպաշտութենէ նոցին : Հաստատեցին զհիմն եւ բարձրացուցին զպարիսպ Սրբոյն Յակոբայ մերոյս ութ հազարաւ , որ այսու գոմութիւնս առին եւ պարծանք եղեն ազգին , որք արարին զմեզ կարօտս մաղթանաց ալոց , որպէս որ ի մէջ Պատմողորէն Ուղջուհապրոյն գրեալ տեսանի :

Իսկ եւ զմերոյս ի յամենայն կողմանց զորպիստեթիւնս ի վկայական զրեանց , զոր ընդ ժամանակս ժամանակս վասն մեր գրեալս , որ զէպ առ մեզ , զորոց զիւրաքանչիւրն վսեմամիտ ընթերցողքդ կարէք իմանալ եւ ի բաց որոշել ի յաջ եւ կամ ի յանախ բառ խղճի մտաց ձերոց :

Եւ զայլ մանրամասնաբար զիպուածսն զոր զիտեցեալ , զանց արարեալ ի յիշումն առնելն , զի մի զուցէ յերկարութենէ ասացուածոց՝ ձանձրութիւնս առեբրիցի բարեմիտ բնթերցողաց , ալ միայն զայլ :

տառայից որ վերջապէս հարկաւորեցաւ լծանել եւ թողուլ զամենայն, առնելով յանձին մերում զնեղութիւնս եւ տառապանս, միայն թէ հետի լինել ի թշնամանաց եւ ի նախատանաց • զի ընտրեցի ընդ աղբ հալ ի տան Աստուծոյ, քան թէ քնակել ի յարկս խստասրտաց եւ բնակել ի յանկեան իմիջ եւ ի օտարոտի վայրոջ եւ ունել զկեանս խաղաղս եւ շատանալ սակաւիկ հացիւ • պատառաւ միով քան թէ զտունս լի ամենայն բարութեալ եւ սրտադողութեալ, որ ողորմութիւն Աստուծոյ ողորմածք տան եւ պարգեւեն մեզ զմեր օրըստօրեական եւ զհոգեպահիկ թոշակիկն, քանի որ կենդանի իցեմք, ուստի ապիրատք ընկալցին բոս իւրեանց ապիրատութեան • ի նահանգողջ ոչ գտանեցաւ վառն մեր պատառ հացի եւ կամ կաթիլ ջրոյ վառն ըմպելոյ • այլ գրեթէ փակեցան ի վերայ մեր երկինք եւ երկիր առ ի արբուցանել եւ առ ի բուսու ցանել, զի աւուրք նդրայի գիպեցան առ մեզ եւ եկին ի վերայ մեր • զի եւ նոքա, որք յառաջագոյն խոստանային մեզ զմեծամեծ նկանակս, բայց ի վերջն ո՛չ երբեք կարացաք արժանի լինել ի միոյ փշրանաց եւ զայն անկելոյ ի սեղանոյ իւրեանց անաչառ խորհրդոյն նոցին, կամ կաթիլ ջրոյ կաթեցեալ ի ծագ մատանց ո՛չ կամեցան եւ ո՛չ մնացին ի վերայ խոստմանցն զոր խոստացանն, այլ զներհակս յառաջադրեցին մեզ եւ ի յանկրեկս լծեցին զմեզ •

Աստանօր կարէ ասել ոք եւ հարցանել ցմազ, ո՛վ անձնդ վշտալի, զի ահա տեսանեմ զքեզ վշտացեալ եւ դառնացեալ կրելով զմօրմօքումդ սրտի • բայց մի՛ վշտանար եւ մի՛ նեղեր զանձն քոյ այդչափ եւ մի՛ զարմանար ի վերայ ազգին քոյ եւ մեծագործութեանց նոցին • այլ ա՛ռ քեզ զմխիթարութիւնս եւ զսփոփանս ի վերայ տկարացեալ բնութեան քոյ եւ կա՛լ քեզ օրինակս, որք են ի Սուրբ Գիրս եւ բաւական է քեզ • զոր օրինակ ահա Աբէլ, որ ի յեղբօրէ իւրոյ սպանաւ • Յակոբ ի Յեսաւայ եղբւ հալածական եւ փախստական • Յովսէփ ի յեղբարց իւրոց արկաւ ի գուռ • Քրիստոս Տէր մեր եւ Աստուած՝ ի յանդրանիկ յօղուոցն, այսինքն՝ ազգէն իորայելացոց խաչեցաւ, եւ զայս ոչ թէ ի յօտարաց այլ ի սիրելեաց եւ ի մէջ տան նոցա վիրաւորեցաւ եւ չարչարեցաւ • Նմանապէս եւ քո սիրելի ազգն, որ ի մէջ տան իւրեանց վիրաւորեցին զքեզ ի սիրտ եւ ի հոգի, զի ըստ որում ի բնէ ունի զբաղում գործողութիւն արժանի յիշատակի, զոր գործեցին եւ գործեն միշտ • եւ զի թէպէտ խոստովանին զինքեանս յարեթական որդիս եւ ի յազգէ նորին, բայց ունին ի վերայ ինքեանց զբանն Քանանու, զի միշտ ջանան եւ հանապաղ կամեն եւ ըզձան, զի յայտնեսցեն եւ հրապարակեցեն զմերկութիւնս հարց եւ տեարցն իւրեանց • վառն զի լուցանեն զճրագս եւ ամեն զաւելս, հետազօտեն եւ որոնեն եւ հետաքրքիրս լինին, մինչեւ գտանիցեն եւ տեսանիցեն զմերկութիւնս հարց եւ տեարց իւրոց եւ գնիցեն զրիծս եւ զարատս առանց

ի զմտանաց դատելով եւ դատապարտելով : Զի՞ զո՞ ի նախնեաց Սըրբոց հարցն ոչ անգոսնեցին եւ մահացուցին , որք էին ի յազդէն իւրեանց : վասն զի եթէ ի Բննամեաց եւ ի յօտարաց նախատեսեալ լինիցէին , ոչ էր ալնքան հիացումն եւ զարմացումն . բայց ընդ յայտ պարտէ պարմանալ զի ի յազդէն եւ ի յընտանեաց իւրեանց կրեցին զոր ինչ եւ կրեցին . ըստ բանի Տեառն , թշնամիք առն ընտանիք իւր . զոր օրինակ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի , որ աղզն իւր , ի յառաթնէ սրտից իւրեանց , ո՛չ արժան եւ բաւական համարեցան զի միով կերպիւ չարչարանօք շարչարիցէին , այլ զնորահնար եւ զքաղմատեալ տանջանս հնարեցին եւ շարչարեցին եւ զայն երիւք հնգօք ամօք , որպէս յայտ է . նմանապէս զոմանս ի լերինս եւ ի վայրս սպանին , որպէս զսուրբն Արիստակէս : Նոյնպէս վասն սրբոյն Վրդանիսի խորհեցան զխորհուրդ սպանութեան . Սրբոյն Տրդատայ արքուցին զդեղ մահու՝ հանելով ի կեհացն . զոմանս բրաժեծս առնելով , որպէս զսուրբն Մուսիկ , եւ զոմանս խեղդամահս առնալ , որպէս զսուրբն Դանիէլ . զոմանս կապելով ընդ ագի ձիոյ՝ ի դաշտավայր տեղուց կոխան առնել տալով՝ այնպէս սպանին , որպէս զսուրբն Գրիգորիս . եւ ոմանց տալով զբաժակ մահու , որպէս ետուն Մեծի Սրբոյն Ներսիսի . եւ զայլ սոյնպիսի մեծագործութիւնս բազումս եղեալ յառաջագոյն , զոր ի յիշումն առնելն սարսափեցուցանէ զմարդս եւ ի մեծի ամօթի լինի ազգն հայոց :

Սակայն հարկաւորի եւս , զի զոմանս գործողութիւնս գործեցեալս արժան է ի յիշումն առնել . որ ի վերջում ժամանակի եւ ի դարուս յայտմ եղեն եւ գործեաց ի ազգն քոյ . որ ըստ ասից սրբոց եւ ըստ կոչման նոցին , որք ի՛նչպէտ աղղ , սակայն բարբարոս եւ տիրատեաց ազգն հայոց : Զի՞նչ ոչ արարին եւ զի՞նչ ոչ գործեցին տեաքն իւրեանց , զորս պատկառի մարդ ի յայլոց ազգաց ի յիշումն առնելն տառջի ազգաց օտարաց . զոր օրինակ երանելի զՏէր Կոնստանս , ըստ որում էր ընտիր եւ սուրբ քահանայ ոմն , զոր ամբաստանեցին զնմանէ եւ մատնեցին մատնիչք այսու փոստիւ . որ վասն գիտելոյն եւ ճանաչելոյն զճշմարտութիւն եւ առ յայտ ա՛յնքան խստացան եւ չարախօսեցին ի վերայ նորին , մինչեւ ետուն գլխատել . որ եւ եղեն պարտականք զնորին անպարտ տրեանն :

Ակնայ քաղաքի գեւղէն Էպուչեկցի՝ զՍահակ վարդապետն եւ արքեպիսկոպոսն , ըստ որում Պատրիարք Հայոց Կոստանդնուպօլսոյ . յառուր միում մինչ գային զառ ի վայր ի Կէտիկ Փաշա կոչեցեալ փողոցովն ի վերուստ եւ ի լուսամտից տանցն հայոց , ի վերոյ գլխոյ նորին եւ զէւղարն մինչ ունէր ի գլուխս , թափեցին զգարշուժիւնս ապաւառից եւ խայտառակս արարին այնպէս , որ ի նեղութենէ եւ ի յայրեցմանէ

սրտին իւրոյ, հաննալ ի բերանոյն զանիծ ով ո՛ր լանս , որ զին՛ի սա-
կաւ աւուրց եղևալ մնծագոյն հրդեհմունս, սկսեալ ի յայնմ տեղւոջէ
ուստի ինքն էանց . որ զբազում տունս եւ զբնակութիւնս , ընդ նոսին
զմանս բնակիչս, զոր այրեաց տոչորեաց եւ դարձոյց յաճիւնս եւ թմո-
խիր . աստանօր կատարեցաւ բսնն Սաայեայ, զոր ասէ . « զբսնս թմ որ
եւանէ ի բերանոյ իմմէ , մի՛ դարձցի դատարկ մինչև կատարեսցի » :

Ջահկեցի Ղազար կաթողիկոսին , իւրայինք եւ իւրոյ ազգայինքն
էին , որ շարաշար մատենցին թէ՛ գինքն եւ կամ թէ՛ զկշմբաժին, զազա-
նացեալ ազգին պարսից, զոր կողոպտեալ եւ մերկացուցեալ զամենայն,
որ ինքն եւ զինքն հազիւ թէ կարայ ապրիցո՛ցանել ի մահուանէ :

Սոյն Ղազարս էր որ զծերունի եւ վորքեպիսկոպոսունս զմանս
անխնայապէս եւ բարբարոսաբար զո՛հանս բրածեծս առնէր եւ զմանս
ի յաքսորս առաքէր եւ ոմանց զհերս եւ զօրուսս նոցայ տայ : զերժուլ
եւ շարաշար մատենէր ի ձեռս զանազա՛ւ . եւ զառն աանջանաղ , Որք էին
աղնուականք եւ ծերունիք եւ արքեպիսկոպոսունք եւ անձինք պա-
տուաւորք արժանիք զանակալութեանց . ո՛չ ապաքէն ազգ էին եւ ազ-
գայինք եւ ծառայք աթոռոյն , ոսկերք յոսկերաց եւ մարմինք ի մար-
մնոց եւ անդամք մարմնոյն եւ զլսոյն Գրիստոսի . Գահաւորեն ո՛չ այլ
ինչ . եթէ ոչ առ ի փորձել զիշխանութիւնս եւ զուժգութիւնս իւր-
եանց ի վերայ հպատակացն եւ հնազանդեցելոցն . հովիւք անուանեն
գինքեանս , ոչ թէ տածել եւ խնամել զհօտս . այլ տալ ի ձեռս պայլոց
եւ առաքակաց , Գահաւորեն առ ի խնդրել զփառս ի միմեանց . բայց
զփառս զառ ի միոյն Աստուծոյ ո՛չ գիտեն եւ ո՛չ ճանաչեն : Հասանեն ի
յիշխանութիւնս եւ ի պետութիւնս , առ ի նուաճել զատորադրեալս
բերեանց , քանան յայտնել զմերկութիւնս այլոց : Նկատեն եւ տեսանին
զշիւղս ի յայտ այլոց , այլ զգերանս , որք են ի յակունս իւրեանց , ո՛չ
տեսանեն եւ ո՛չ երբեք ճանաչեն :

Ագուլեցի Ուլանէս վարդապետն եւ եպիսկոպոսն , որ էր Նուիրակ
էջմիածնայ Կոստանդնուպօլսոյ քաղաքին եւ նահանգաց նորին , էր ալ
սուրբ եւ սրբաւէր . ուստի զբազում բանս զրպարտանանց ասացին՝ Թե-
խօսեցան ի վերայ նորա աղղն իւր . որ խօցելով եւ վիրաւորելով
զսիրտ եւ զհոգի նորին ցաւեցուցեալ հիթող եւ զնաց այնպէս :

Գրիգոր մեծ վարդապետն եւ պատրիարքն Սրբոյն Սաղիճայ, որ էր
մի յաշակերտաց Տեառն վարդանայ Ամրտօլեցոյ , որոյ վարքն եւ համ-
բաւն սրբութեան եւ վարուցն նորին սփռեալ եւ տարածեալ ընդ ու-
րտս տիեզերաց , զոր իբրեւ արեգակն փայլէր ի մէջ ազգին իւրոյ .
ուրի ի միարանից իւրոց , Երզնկայեցի Կիւրեղ անուն , արհամարեաց զնա
եւ զրազումս անդոսնեաց ո՛չ ինայելով զծերութիւնն նորին եւ ո՛չ

պատկառելով ի նորին մեծ համբաւէն այնպիսի երջանիկ եւ սքանկրօն անձինն . այլ ստիպել ի յիւրոյ դիւական ախտակրութենէն եւ ամբարտաւանութենէն , խօսեցաւ զբանս յերեսս նորին զոր ինչ կամեցաւ եւ խոցոտեալ զսիրտ եւ զհոգի այնպիսի հոգիացեալ անն հրջանկի եւ քրքաղանի :

Ովանէս պատրիարքն Կոստանդնուպօլսոյ , աշակերտակից նոյնսյ մեծի վարդապետի եւ պատրիարքի Սրբոյն Սաղիմայ , որ իբրեւ երկբորդ Ասկերերան եղեւ ի . ւմ ժամանակին , քանիցս անդամ ի յիւր ազգէն եւ ի իւր ժողովրդոցն յարեան ի վերայ նորա ի մէջ յեկեղեցւոյն սուսերօք եւ բրօք , վասն ճանաչելոյ նորին զճարտութիւն եւ հեռեւեկոյն նմա , որ ո՛չ սակաւ զաղմուկս յարուցին եւ նախատական քանս եւ հայհոյութիւնս խօսեցան , եւ այնքանս որք կամէին ի կենաց հանել զինքն , որ հազիւ զերծաւ եւ կարաց զանձն իւր ապրեցուցանել ի ձեռաց խստաբարտաց անօրինաց եւ այնպիսի տիրատեաց ժողովրդոց :

Յակոբ պատրիարքն Կոստանդնուպօլսոյ , աշակերտ պատրիարքին Ովանէսու Ամրտօլեցւոյն , որ էր այր գիտուն եւ հմուտ գրոց առտուածայնոց , Աւսուածաբան կոչեցեալ . զսա բազմոցս նախատակոծս առեալ եւ միշտ ի յանարգի ունել , եւ ա՛յնքան որ միշտ առ ոտս հարկանէին , Քանզի յորժամ առաջադէմք իշխանք գնային առ պատրիարքն ի տեսութիւն նորին , ուստի եթէ ոչ յառնիցէր ի յոտին եւ ոչ ընթանայցէր ընդ առաջ նոցա , մեծապէս ցաւէին , խոժոռէին եւ յիսս եւս պահէին ի սիրտս իւրեանց . կամ թէ երբեմն հանդիպէր որ գնայցէր պատրիարքն առ նոսա , հազիւ երբեք առաքէին ընդ առաջ նորա զմի ի սպասս սուրաց . եւ կամ յորժամ նեղեալք էին ի վերայ իւրեանց պատրիարքին ընդ յերկար ժամանակս կանգնեցուցանէին ի յոտին եւ այնպէս խօսէին ընդ նմա եւ կամ թէ նախատէին զինքն մեծաւ նախառանօք , ի բարկութիւնս չարժէին ի վերայ , մեծապէս սպառնային եւ խրոխտային եւ անբժկելի վիրօք վիրաւորէին եւ մեծաձայն բարբառով գոչէին եւ ասէին . մեք զպատրիարքարանի դրան զսեման քերելով քերելոց եմք եւ զաշակերտեալսն նմա ջնջելով ջնջելոց եմք . եւ այլ այսպիսի վիրաւորական բանս խօսելով ընդ նմա , որ այսու ցաւէր , մորմօքէր եւ մեծաւ հառաչմամբ ի յոգոց հանէր , տառապէր եւ տագնապէր ի սրտին :

Պրօխորօս վարդապետն , արքեպիսկոպոսն , քաղցր բարութեւ զիմօք եւ բազմախառնութիւնսն Սուրբ Նրուսաղէմի , ի յայնմ ժամանակի ոմանք գլխաւար իշխանքն Հայոց , յորդորեցին զինքն , ի ծածուկ Յակոբայ պատրիարքէն , եւ արարին Պատրիարք Հայոց Կոստանդնուպօլսոյ . որ ի լինելն նորին , խեղճ եւ ողորմելին միայն եօթն օր . կարաց տեսել ի պատրիարքութեան իւրում . այլ զինն եօթն աւուրչ , մեծաւ անարգութեամբ , բազում նախառանօք , զանաղան զրպարտութեամբ :

եւ բազում հայնոյութք գաղաղակա բարձին եւ ո՛չ ընդունեցին զինքն
ամենեւին • այլ արտաքս հանին զինքն ի Պատրիարքարանէն այսու
նախատանօք • զի ոմանք թքնէին ընդ յերեսս ոմանք ապտակ հար-
կանէին • ոմանք աքացի եւ բռնցի ընդ յերկիր քարշէին • ոմանք զհան-
դերձս եւ զվեղարն նորին ծուէն ծուէնս առնէին քարշ • տալով զինքն •
այնպէս հանեալ ի պատրիարքարանէն, մատնելով եւ տալով ի ձեռս բռնի
նաւորաց յաքսորտ առաքեցեալ իղեւ ի զղեակն Պոնտոսի • ուստի մնալով
մասմանակ ինչ, եւ զկնի անդ կալաւ զվիճակն իւր • զորով ի մէջ մեծի
յառնութեան եւ տառապանաց •

Դէտն Թրակիոյ, Ուլանիս եպիսկոպոսն, որ մականուամբ Պիւլլիւշ
կոչիւր, որ զկնի Արարհամ կաթողիկոսին Թրակացւոյ, ըստ որում Երա-
ռաջնորդ նոյնոյ քաղաքին, սոյն Ուլանէս վարդապետն եղեւ առաջ-
նորդ • ուստի սոյն Ուլանիս վարդապետս եւ եպիսկոպոսս հրաւիրեցեալ ի
ճաշ ի տունն տմեհն իշխանի ի յայն քաղաքի • ուստի դնացեալ նորա ի
տունս յայնմ կոչողին, ի մտանելն ի տունս նորին, միամտաբար հանեալ
զվերարկուն ի իւր յանձնէն եւ դնէ ի յանկուսն միում եւ այնպէս բազմի
ի սեղան պարապելովն ի ճաշ • Ուստի ի տան յայնմ զտանեցեալ ոմանք
չարածձիկ անձինք զթէզներերան վերարկուն խեղճ միամտին այնմիկ
ամուրս կապեալ, որ այնուհետեւ զբ' թէ իբրեւ զպարկս ձեւացուցեալ •
ուստի ի մէջ յայնմ պաշկս ձեւացելոյն ըսուն ի մէջն զաւելորդս սեղա-
նոյն, այսինքն՝ զիշխանս հացից, զոսկերս մսից, զծալրս կանաչից եւ զայլս
սոյնպիսի աւելորդս որ ի սեղանոյն, զսոսայ զամէնն ժողովեալ ի միասին
ըսուն ի մէջ յայնմ վերարկուն • Վասն որոյ ի գնալոյն ժամանակն, յոր-
ժամ կամիցի զդենուլ զվերարկուն իւր, ապա տեսանէ իբրեւ զկրպակ
մը եւ կամ իբրեւ զքաղիթս •

Ուրեմն յայտնի է թէ յայտ գործողութիւնս նոցին ո՛րպէս դառ-
նացեալ լինի հողի նորին եւ զի՛նչ ոչ անցուցանէ ի սրտէ իւրմէ • որ
զայս մօտք պա՛րտ է իմանալ եւ ենթադատել որ զայն ծերունի եպիս-
կոպոսին զայսպիսի խայտառակութիւնս արարին եւ այսպիսի անար-
դութք անարգեցին • Թէպէտ ինքեանք անարգեցան եւ ոչ թէ նա • զի
ի հարկէ ապիրատն ընկալնու ըստ իւրոյ ապիրատութեան •

Ապա զկնի եւ յետ ամենայնի ասացից եւ զայս եւս, որ մի՞թէ
սակաւ խուժանք էին այնոքիկ, որք եկին եւ կուտեցան ի վերայ քոյ •
մինչեւ յայնժամ յայտնեցան այն երկու ամեհի գաղանքն եւ եօթնա-
յլուիս վիշապունքն, այսինքն՝ Բալուեցի Մանուէլ երէցն եւ Ակնեցի
Պարահամ ստահակն, որ երբեմն ի գործ եւ ծառայութեան քեզ պարա-
պէր • Որք յարեան ի վերայ քոյ, որոց երկաքանչիւրոց բերանոյն կայ-
ծակունք հատանէին եւ հոսէին ի բերանոց թիւնս մահառութեան • որք եւ
անըմբերելի՝ քանս բարու բանաց ի բերանոց իւրեանց առ արտաքս թա-

վէին ըստ թուոյ զխոց եւ բերանոց իւրեանց ամենամեծ բանս զրպարտանաց, որոց լսողքն սարսէին եւ սարսափէին եւ զոգոռումն կաշնայր զնոսա, որք լսէինն եւ ի բազումս անդամ զմահս անցուցանէին ընդ քեւ. որք ըստ ամենայնի ջանային մեծաւ ցանիք իւրեանց զայն, զի զարիւն քոյ տայցեն հեղձուցանել եւ դաշնադիրս եղեալ ընդ միմեանս, ըստ բանի յայնմ, զի ոչ ուտիցեն եւ ոչ ըմպիցեն մինչեւ որ մահացուցանիցեն զքեզ :

Նոքա որք յառջադոյն զքեզ արթուն անուամբ կոչէին, բայց ի վերջն ջանացին ի քուն մահու ննջեցուցանել. նոքա որք հսկօղս յորջրջէին, սակայն զկնի կամէին զաջս քոյ կափուցանել. յառաջագոյն որք Ռաբբիու ընդունեցին, բայց ի վերջն կամեցան եւ եղծելով եղծեցին. պետ վարժից կոչեցին, սակայն ի վերջն դատօղջ եւ դատախազս եղին. վասն որոյ կարէ ասել զայն բանս ի վերայ քոյ, որ ոչ ոք մղաւոր իբրեւ զքեզ, ոչ ոք անօրէն, ոչ ոք ամբարիշտ, ոչ ոք անիրաւ, ոչ ոք չարագործ, ոչ ոք վրիպեալ, ոչ ոք սխալեալ, ոչ ոք մեղուցեալ եւ ոչ ոք դատապարտեալ. վասն զի դու միայն ես ի մէջ ամենայն պարտաւորաց պարտաւորս. վասն որոյ ինքն Տէր բարձցէ ի քէն զպահ պարտաւորութիւնդ եւ վերացուցէ զնախատինո քոյ, ծածկելով աջովն իւրով զսփոտութիւնդ եւ զմերկութիւնդ. զի ըստ որում աղղդ քոյ միշտ ջանացօղ է զի յայտնեցին զմերկութիւնն չարց եւ տեսարց իւրեանց որպէս զՔանան :

Ոմանք ի յազդէդ քու իմէ մեծամեծս պարծին ի պարծողութիւնս իւրեանց ասելով մեք եմք աղգ սուրբ եւ ժողովուրդ ընաիր եւ սեփական, որպէս որ պարծին եւ ասին էջմիածինցիք, որ իբր առնեն ի վերայ յինքեանց զանուն միածնի. բայց ի կողմանէ զորոգութեանց իւրեանց ամենեւին հեռիք, որպէս յայտ է արարմանց եւ ի գործոց նոցա, որք երբեմն հնարիւք իւրք բերելով ի ձեռք զոմանս եպիսկոպոսունս եւ կամ զայլ կարգաւորս արկանեն ի բանս եւ տան նոցա տանջանս զանազանս եւ չարչարանս բազումս. զի երբեմն զնոսա թաղելով ի յերկիր մինչեւ ցմէջս եւ պահելով զնոսա անսուսղս ընդ յերկար ժամանակս, ուստի այսու ոչ շատացեալ յաւելան եւ զայս եւս. որ ի յաւուր Աւագ Ուրբաթու պրկելով զնոսա փայտի եւ խաչի, ապա զկնի երբեմն թփանելով ընդ յերեսս եւ երբեմն ապտակս տալով, արամարելով, ապառնելով եւ հայհոյելով չարաչարս չարչարեն որպէս թէ զՔրիստոս. որ ընդ այսու դիտաւորութեամբս չարչարելով զնոսա համարեն որ իբրեւ զՔրիստոսն չարչարէին : Արդ եթէ չարչարեցեալքն համարիցի(ն) իբրեւ զՔրիստոս, ապա ուրեմն ինքեանք համարեալք են որպէս զչարչարօղսն, որք չարչարեցին զՏէրն. բայց նոքա ողորմութիւն Աստուծոյ փրկին եւ ազատին ի ձեռաց Խառսուցացիս ի չարչարողոց. ուրեմն

պա՛րտ է տեսանել որք զործեն զայսպիսի զործողութիւնս եւ պարծ, ք
զինքեանս ազգ աւարբ եւ զորգիս էջմիածնի եւ հիմն հաւատոյ աղգին
Հայոց :

Ի ժամանակի մեծի եւ յընդհանրականի հալածման , որ եղեւ ի
յաւուրս Զաքարիայի պատրիարքին կաղվաւանեցւոյն , որ ի ձեռն իւ-
րոյ ամենախոհեմութեանն լսելովն ոմանց քրնախնդիր քառ արանց ,
որ յարոյց զայն մեծագոյն հրդեհումն հալածանաց . արդեօք զո՛րպիսի
անտանելի սուգս հասին ի վերայ ժողովրդեան ուղղափառաց եւ կամ
զորպիսի նեղութեանց եւ անձկութեանց դիպեցան . զի կարգաւորք
բոլորքն փախտականք , նորածին երախայք բազումք ծնելով առանց
մկրտութեան , մեռնողք թարց խոստովանութեան եւ արձակման զըր .
կեալք ի խորհրդոց եւ ի յետին թոշակէ . ետուն հանել ի գերեզմա-
նաց զմեռեալս եւ ձգեալ ի արտաքս առ ի լինել կերակուր գազանաց
եւ թռչնոց . բանտարկեալք մաշեցեալք ի բանտի եւ ի յաքսորս , յո-
րոց բազումք ի նոցանէ ի կենաց իւրեանց թափեցեալք . ոմանք ի քաղ-
ցու եւ ի ծարաւ նուաղեցեալք եւ մեռեալք . եւ այլք առ տանջանք եւ
առ չարչարանս մատնեցեալք : Թողումք ասել զտուժումն իւրեանց եւ
զմախումնն զբամոց նոցա , զոր մախեցին մեծամեծ քանակօք ի յերկո-
ցունց կողմանց , որք զամենայն գիշերս աշխատեցան եւ ոչինչ կա-
լան եւ օգտեցան բաց ի վնասակարութենէն , զոր կրեցին . վասն զի ո՛վ
կարէր մեկնել զնոսա ի սիրոյն հռոմէականի սրբոյ եկեղեցւոյն . ո՛չ
նեղութիւնք , ո՛չ վիշտք , ո՛չ հալածանք , ո՛չ չարչարանք , ո՛չ մերկու-
թիւնք , ո՛չ սով , ո՛չ մահ , եւ ո՛չ այլ ինչ արարածք կարիցեն մեկնել
ի սիրոյն Սրբոյ Եկեղեցւոյն . ուստի ըստ ասից առաքելոյն ուրախ էին
Ք չարչարանս իւրեանց . վասն զի ընդին զպակասութիւնս չարչարա-
նաց Տեառն իւրեանց Յսի Գաի , եւ քաջալերէին զմիմեանս քաջութեմ
մեռանել , որք էին ի բանտի . որ զայս ոչ այլ ինչ , եթէ ոչ վասն
սիրոյն Սրբոյ Եկեղեցւոյն :

(Եւրոպայ)

ԱՄԵՐԻԿԱ